

ספרים

איפה הילד

לפני אלף שנה מת בעזה ילד יהודי מחונן. הקינה המפורטת שכתב אביו נחשפה בשלבים והיא נוגעת ללב ממרחק הדורות

"גלה מחמד עיני, ועצם יגוני"

בעקבות מות ילדו בן השש כתב רבי ישועה, מנהיג יהודי עזה לפני אלף שנים, קינה מרטיטת לב שבה נתן ביטוי לכאבו העמוק. במהלך הדורות נחשפו בהדרגה עוד ועוד פיסות ממנה, וכעת היא רואה אור במהדורה המוקדשת לנופלי עזה בימינו / **משה שוחט** /

מאלי של הגיליון העוטף הבא נמצא אף הוא בידו פליישר (דף 11). באופן זה צורפו דפים 4-11. כפי המשוער, הסרים שלושה דפים ראשונים ודף אחרון. נעבור למערכה השלישית והאחרונה. שמחת תורה תשפ"ד. מתוך חבל עזה, מקום מושבו של ר' ישועה, פרצה מלחמת חרבות ברזל. לאב השכול מעזה הצט" רפו אלפי הורים שכולים, אלמנות ויתומים. שולמית אליצור, שהתכווננה להרפיש את הפיוט לקראת אלף שנה למות הילד יאשיהו, פגשה את מעגל השכול גם במשפחתה. בן דודה, ד"ר איתן נאמן, נפל בבואו להגיש עזרה רפואית לפצועים בשדרות.

לצד ביטויי היגון קורעי הלב, חלקים נכבדים בקינה מוקדשים לביטויי אמונה וצידוק הדין. לשם כך חוזר ר' ישועה לדמויות של אבות שכולים מן התנ"ך, החל מאדם הראשון שבנו הבל נהרג בחייו, דרך תרה אבי הרן, ועד אהרן הכהן ועלי הכהן. ר' ישועה משוחח עם עצמו ושואל: "הטוב טוב אֵתה מאַלָּה פְּלָם / אֲשֶׁר הֵם יְסוּדֵי עוֹלָם / זֶה הַכּוֹס שְׁתוּ וְהַמְרִירִים וְהָרְעִילִים / עַל פֶּן אִמְרֵי 'פְּרוּחַ ה' לְעוֹלָם'".

פיוט בהמשכים

תשע־מאות שנה לאחר האירוע המתואר, בשנת ה' אלפים תרצ"ז, מצא חוקר הפיוט מנחם זולאי בין אוצרות הגניזה הקהירית את שני הגיליונות האמ" צעיים, ארבעה דפים, מתוך הקונטרס שבו העתיק ר' ישועה בכתב ידו את הקדושתא. בדפים אלו מצא זולאי את שם הבן והאב ואת תאריך פטירתו של הבן. גיל הילד לא הוזכר בקטע זה, ולאחר פרסומו ניסו חוקרים אחרים לשער את הפרט הזה על סמך השי בחים שכתב האב. החוקר שמחה אסף, למשל, ניחש מתוך תיאורי חוכמתו של הילד שהוא היה כבן 15. בשנת תשל"ג, לאחר יותר מ־35 שנים, מצא עזרא פליישר חלק נוסף מאותו פיוט, הגיליון שעוטף את שני הגיליונות שמצא זולאי. בקטע זה התברר למרבה ההפתעה כי הילד היה בן שש שנים בלבד.

וכך כותבת אליצור בפתח הספר: "העיסוק בהת" מודרותו של האב השכול מעזה לפני אלף שנים קיבל תפנית מכאיבה, ולכל אורך כתיבת הספר לא יכולתי להשתחרר ממשעו האקטואלי. בפרקים רבים הדבר השפיע על כתיבתי: הרגשתי שבתארי את מהלכיו השיריים של ר' ישועה המתמודד עם אסונו בכמה דרכים, אני פונה גם אל בני זמננו המתקשים להת" נחם על קרוביהם". את התמונה האקטואלית משל"י מה ההקדשה בראש הספר, "לוכר חיילי צה"ל שנפל במלחמה שפרצה מעזה, ובתוכם הגיבורים שגדלו בשכונתנו: בן דודתי, הרופא המסור איתן מנחם נאמן הי"ד, והמחנך הרגול יוסי הרשקוביץ הי"ד".

המצויים בעולם הפיוט הקדום מכירים את עבודתה היסודית של פרופ' שולמית אליצור. במסגרת סדרת "מקורות לחקר תרבות ישראל" כבר ראו אור כמה וכמה כרכי פיוטים, בההדרתם של אליצור ואחרים. כמקובל בסדרה זו, גם כרך זה נפתח במבוא רחב־היקף, הפורס לעומק את מגוון ההיבטים של הפיוט – כתבי היד, תכניות הפיוט, דרכי השירה, תכניו ועניינים נר" ספים. הפיוט עצמו מלווה בפירוש צמוד ומאיר עיניים. הספר כולל גם שמונה דפי כרומו עם הדפס מרהיב בצבע של שמונת הדפים ששרדו, לפי סדרם המשוחזר.

לא כתבו למגירה

באופן מפתיע, הפיוט של רבי ישועה עוצב כאמור במתכונת של "קדושתא". זוהי מערכת פיוטים המל" ווה את שלוש הברכות הראשונות של תפילת העמי" דה עד ל"קדושה". מדוע פיוט הנושא אופי אישי כלי" כך, עוצב בתבנית נוקשה שנועדה לאמירה בציבור? אליצור מעלה את האפשרות שבבחינתו לצקת את כאבו לתבנית כזו, ביקש ר' ישועה למצוא מסגרת יציבה שתעניק לו עוגן ברור. בהתאם לתבניות הקי" דושתא שכבר תוארו בספר קודם של אליצור, "סוד משלשי קודש", היא מסבירה בפירוט כיצד יציב ר' ישועה את הקדושתא שלו. ואולם עדיין לא ברור האם ר' ישועה אכן ביקש שיצירתו תיקרא בציבור, והאם אפשר בכלל לקרוא בציבור פיוט כה אישי? פליישר הציע שר' ישועה השתמש במתכונת הקדושתא, אך לא התכוון שפיוטו ייקרא ברבים. לאור הפניות לקהל השומעים שמופיעות בפיוט, שוכנעת אליצור שמא בכל זאת הוא נועד להיקרא

חלפו עוד 33 שנים, ובז'נבה התגלה אוסף גניזה בלתי ידוע. דוד רוזנטל, שנשלח לזהות את הקי טעים, נעזר במומחים מתחומים שונים כדי לזהות את מקורותיהם. את קטעי הפיוט שמצא הוא שלח לחוקרת הפיוט שולמית אליצור. באחד הקטעים, שהיה חסר התחלה וסוף, זיהתה אליצור ה'ספר לא שגרת, והיא נזכרה בפיוט שפרסמו זולאי ופליישר. לאחר בדיקה קצרה התברר לה שמדובר באותה כתיבת יד, וכי לפניו המשכו הישיר של הקטע שפרסם פליישר. היא מיהרה לשתף בתגלית את פרופ' פליישר, שבאותם ימים היה על ערש דרוי, וזה סיפר לה כי בינתיים מצא דף נוסף מאותו קונטרס, אך עקב מצבו הפיזי הרעוע של הגיליון הוא לא פרסם אותו. התברר שאותו דף לקוי הוא המשכו של הקטע שנמצא בז'נבה. הדף הזה לא הכיל את סיום הפיוט, ומכאן שהפיוט הכיל לפחות דף אחד נוסף. את הממצאים הללו פרסמה פרופ' אליצור במאמר שנכלל בספר שערך רוזנטל בעקבות המסע, "אוסף הגניזה הקהירית בז'נבה: קטלוג ומחקרים" (מאגנס, ירושלים תש"ע).

כדי לסכם את הממצאים, נדמיין קונטרס בן שישה גיליונות כפולים, כלומר 12 דף. היקף רגיל של קונטרס במוזיקה היה של חמישה גיליונות, אך היו גם קונטרסים של שישה גיליונות. שני הגיליונות האמצעיים של הקונטרס (דפים 5-8) נמצאו בידי זר" לא; הגיליון שעוטף אותם (דפים 4, 9) נמצא בידי פליישר. החצי השמאלי של הגיליון העוטף הבא נמצא בז'נבה וזוהה בידי אליצור (דף 10), והחצי הש" נשאלו סמוך למותו.

העיר עזה לפני אלף שנים. י"ט באדר, ר' ד' אלפים תשפ"ו. ילד בן שש בשם יאשיהו, בנו יחידו של מנהיג הקהילה היהודית בעיר, רבי ישועה בן רבי נתן, חלה ונפטר באופן פתאומי. האב השכול נתן ביטוי ליגונו הכבד ביצירה פייטנית מקיפה ומפוארת, במתכונת המכונה "קדושתא". ביצירה זו מביע האב את צערו העמוק בעקבות היום שבו חשך עליו עולמו, וניחתה עליו מכה שאין לה רפואה. הוא מתאר את זעקות השבר שהשמיע נוכח הבשורה הקשה ואת בכיו שאיננו נפסק, ואף מביע משאלה להיקבר ליד בנו בבוא יומו כדי להתאחד עימו. בדברי ההספר על הבן הוא מפליג בשבחיו: "יִשְׁ פִים בְּבִקְרָא אֶצֶל מְלַמְדָּהוּ / לְקָרוֹת כֹּל הַיּוֹם לֹא תִקְצַר רוּחָהוּ / הִיָּה תְמִיד בְּתוֹרַת הַגִּיּוֹנִיהוּ / אֶפִּילוּ שְׁעָה אֶחָת לֹא תִמוּשׁ מִפִּיהוּ / וַיֹּאמְרוּ: אֵפָא מְרִי, זֶה הַפִּי סוּק – מֶה פְּתוּרוֹנָהוּ". שלא כבני גילו, מספר האב, הילד לא נהג לבלות את זמנו במשחק עם חברים, ועם זאת, שקיעתו בתורה לא ניתקה אותו מהסבי" בה: "תְּפִיץ עֲשׂוֹת הַסֵּד מְנוֹצֵר / חוֹנֵן יְרוּדִים וְשׂוֹאֲלֵי עַל שְׁעַר / לֹא אֶכֶל פִּיתוֹ לְבָדוֹ בְּרוּחַב וּבְצַעַר / עַד יֵאָכֵל מִמֶּנָּה אִם לִזְנוֹן אִם לְנֵצֵר".

בהמשך הפיוט מספר האב על הבן המחונן, שהעי" לה שאלה מפתיעה: "טָרַם אֶסִּיפְתּוֹ וּפְטִירְתּוֹ שְׂאֲלֵנִי שְׂאֲלָה / אֲשֶׁר כְּמוֹהוֹ לֹא נִשְׂאֲלָה / תְּתַמִּיָּה כֹּל שׂוֹמְעָה וְתַבְהִילָה / כִּי בֵן שֶׁשׁ שָׁנִים יִשְׂאֵל זֹאת הַשְּׂאֲלָה". השאלה הייתה האם "ביום עֲבָרָה", ביום כעסו של ה' – ימותו כל בני האדם; כלומר, האם אייפּעם יגיע קץ האנושות. האב השיב בחיוב, אך הבן הוסיף לה" קשות מי יקבור את האחרונים שימותו. תשובת האב הייתה שהם אכן יושלכו כדומן על פני השרה, אך באחרית הימים יקומו לתחייה. הילד הסקרן המשיך להקשות על פיוט תחית המתים, והורה בתשרי בות שנתן לו האב: "עֲיָמֵד כְּמַעַט אַחַר קִשְׁבוֹ / עַד שֶׁתְּהַבְוֵן הַמְּעַנָּה בְּלִבְכוֹ". השיחה גרמה לאב לחבק ולנשק את ילדו החכם. שישה ימים לאחר מכן נפטר הילד, והאב ההמום נזכר באותה שיחה הריגה: "לֹא יִדְעָתִי כִּי בְּטִיבוֹ הִיָּה הַגִּיּוֹן נִיבֹ". כלומר, חבריו היו מוסבים עליו עצמו, שהרי שאלותיו על המוות נשאלו סמוך למותו.

על מות לבן
שירת ר' ישועה החבר
בירבי נתן מעזה לזכר
בנו יאשיהו
מבוא וביאורים:
שולמית אליצור
האיגוד העולמי
למדעי היהדות,
161 עמ'

“הִפְתִּי מִכָּה נַחֲלָה, שְׂאֵינִי לָהּ חֹבֵשׁ תַּעֲלֶה”. אחד מדפי כתב היד צילום: Syndics of Cambridge University Library T-S K 8.66

פי דניאל ב, כב), וכן “יִוֹם שְׁמֵתָה” ו”יִוֹם עֲרוֹבֶתְהָ”. לדבריה, בעוד הקדושתא משכתבת את הדיאלוג בין האב לבנו למשלב גבוה של עברית פיוטית, השימוש בארמית עשוי להמחיש מעבר ללשון דיבור. באופן זה מבקש האב לקרב מעט את דברי יאשיהו לשפתו המקורית, ערבית-יהודית, כדי להמחיש שיחה אות-נטית של ילד עם אביו. ואולם בעיני קשה לקבל את הטענה שלפיה הארמית נחשבה בימי הביניים למשלב נמוך או דיבורי, שהרי בלשון זו נכתבו תר-גומי מקרא, מדרשים, הלכה, ואפילו פיוטים חגיגיים. הארמית לא הייתה מובנת לשכבות הנמוכות של החברה, והיא בוודאי לא ביטאה רובר עממי ונמוך. לעומת זאת יצוין כי כל השימושים הארמיים של הפייטן מבוססים על ניבים מקראיים או תלמודיים, או למצער כינויים מקובלים בזמנם. נראה אפוא כי הייתה זו בחירה אקראית של ניבים ארמיים שהורמנו לו מן המקורות.

האב השכול רבי ישועה לא יכול היה להעלות על דעתו כי דבריו יישמרו ויתגלו לאחר קרוב לאלף שנה, ואף יתקשרו לאסון היהודי הכבד שפרץ מתוך עירו. במהדורות המוקפדת והמכבדת של אליצור, הפיוט העתיק מבטא חוויה חוצת דורות של שכול וגעגוע, ומחבר בין צעירי ישראל שנפלו בעזה של ימינו, לילד יהודי מחונן שמת בה לפני תת”ר שנים בדיוק. ●

ברבים, אם כי הפניות הללו עשויות להיות רטוריות. למעשה, “קדושתאות” שולבו רק בתפילות שבת וחג. מכיוון שהחגים אינם מתאימים לקריאת פיוט העוסק באבלות, מתבקש לומר שהוא נועד להיקרא בשבת. מכיוון שהקדושתא מזכירה “טל” ולא “גשם”, עולה שהיא לא נאמרה בשבת שלפי ניה הפטירה או זו שלאחריה, כאשר עדיין מזכירים גבורות גשמים. פליישר פקפק באפשרות שהקי דושתא נועדה ליום השלושים, שחל בחול המועד פסח. אליצור מציעה שציון השלושים נדחה לאחת השבתות שאחרי פסח, ומכוח מעמדו היה ר’ ישועה יכול להכריז על שבת שתוקדש לזכר בנו. הצעה אחרת, שאליצור מצטטת בשם ד”ר יהושע גרנט, היא שהמסורר כתב והעתיק את הפיוט כדי שייקרא על ידי חבריו הקרובים, שעומם ביקש לחלוק את כאבו. כך או כך, מציינת אליצור, “כתיבה למגירה” אינה ידועה בעולם הפיוט של ימי הביניים, והדעת נוטה שהפיוט נועד להיאמר במסגרת כלשהי, גם אם לא ברור איזו בדיוק.

עניין נוסף שאני מבקש לתת עליו את הדעת הוא שילוב המילים בארמית בתוך הפיוט. אליצור תוהה לפשרם של כמה ביטויים בארמית מקראית המשולביים בקדושתא. כך למשל, ר’ ישועה שם בפי הבן את השאלה האם “יָוִם עָבְרָה יְמוֹתוֹ כֵּל פְּנֵי אֲנָשָׂא”. או: “פִּיּוֹ פִּתַּח בְּתִשְׁבַּחְתָּהּ / לְגַלִּי עֲמִיקְתָּהּ וּמִסְתַּרְתָּהּ” ועל